

Канструкцыі з паўторам у ваеннай прозе Васіля Быкава

Кожнаму чалавеку ў жыцці нельга абысціся без сваёй малой радзімы: бацькоў, суседзяў, хаты, зямлі. І чым далей мы жывём, тым усё гэта становіцца больш дарагім і кранальным. У Год малой радзімы мы ўспамінаем, акрамя іншага, і тыя падзеі, якія сталі вехавымі і значнымі для ўсёй Беларусі. Адною з такіх падзей і з'яўляецца Вялікая Айчынная вайна.

Памяць пра Вялікую Айчынную вайну, што прынесла многа пакут і гора ўсім, у тым ліку і беларускаму народу, адлюстравана ў мастацкіх творах многіх пісьменнікаў, сярод якіх вылучаецца Васіль Быкаў.

Адным з самых дасканалых і глыбокіх твораў пра Вялікую Айчынную вайну ў Васіля Быкава па праве даследчыкі лічаць аповесць “Сотнікаў” [гл. пра гэта, напрыклад: 1]. Менавіта ў ёй на вобразах двух галоўных герояў – партызан – аўтар паказвае, чаму фізічна слабейшы, хворы, паранены Сотнікаў застаўся маральна і духоўна мацнейшым, чым Рыбак, які, хоць і быў добрым байцом, але, трапіўшы ў палон, перайшоў на бок ворага.

Для рэалізацыі задумы Васіль Быкаў выпрацаваў своеасаблівы падыход да кампазіцыйнага афармлення твора: аўтар падае падзеі праз успрыманне то Сотнікава, то Рыбака. Змяняючы пачаргова апавядальнікаў, пісьменнік дакладна, выразна паказвае ўнутраны свет герояў, матывы іх паводзін і ўчынкаў. Адлюстраванне рэчаіснасці ў такім ракурсе дазваляе не толькі стварыць аб'ектыўнае апісанне, але і спалучыць яго з аўтарскім паказам герояў, аналізам іх думак, перажыванняў, пачуццяў. І дасягаецца гэта ў многім дзякуючы шматлікім моўна-выяўленчым сродкам, кожны з якіх у залежнасці ад мэты паведамлення ці ўсяго тэксту, ці асобных яго кампанентаў выконвае пэўную функцыю. Адным з такіх сродкаў выступае лексічны паўтор, які заключаецца ў перыядычным паўтарэнні ў межах адной структуры словаформы (асабліва пашыраны варыянт), словазлучэння ці прэдыкатыўнай часткі з аднолькавым лексічным нападзеннем.

У аўтарскай мове аповесці пераважае паўтор дзейніка і дапаўнення, выражаных асабовым займеннікам. Напрыклад: *Тады Сотнікаў кінуўся да скрынкі са снарадамі сам, але яшчэ не дапоўз да яе, як ззаду грывнула... І ён* [тут і далей выдзелена намі. – А.М.] *зразумеў, што гэта – усё. Ён не ведаў яшчэ, ці сам цэлы, ён толькі адчуваў, што аглух, выбухі ў ягоных вушах адгарадзіла шчыльнай сцяной, іншыя гукі ўсё разам зніклі, у галаве шыпела і гуло. З носа ішла кроў, ён размазаў яе па твары і кульнуўся з дарогі ў канаву: насупраць за вербамі ішоў, мусіць, той самы танк, што падбіў яго* [2, с.149]. Як варыянт – выражэнне згаданых сінтаксічных пазіцый уласным назоўнікам, што асабліва часта сустракаецца ў няўласна-простай мове герояў. Так, Рыбак, знаходзячыся ў склепе і чакаючы з допыту Сотнікава, перажывае за апошняга, і гэтае пачуццё перадаецца за кошт паўтору: *Паліцай рагатнуў, коротка і агідна, а ў Рыбака нешта раптам і пакутна апала ўнутры.*

Мусіць, з залішняй паспешлівасцю ён ускочыў на ногі, каўтаючы ў сьядомасці недаўменне: а дзе ж **Сотнікаў**? Спяраша ж, мусіць, павінны прывесці **Сотнікава**, а пасля ўжо ўзяць на допыт яго. Ці можа **Сотнікава** ўжо забілі? [2, с.229].

Мае месца ў аўтарскай мове і паўтор выказніка, які выкарыстоўваецца асабліва часта для паказу працяглага дзеяння ў межах аднаго сказа: *Але не было каманды спыніцца, полк усё ехаў і ехаў, і кожныя дзве гадзіны над ім разгружаліся нахабныя “юнкеры”, ад якіх уся гэта наземная агнявая магутнасць была безабаронная* [2, с.146]. Аднак найбольшай частотнасцю ўжывання канструкцый з паўторамі вызначаюцца рэплікі герояў, аформленыя як дыялог. Напрыклад: *“А там Пётра Качан. Ён старастам цяпер тут, - прастадушна наведаміла цётка”. – “Тутэйшы стараста? Ты чуеш?” – звярнуўся Рыбак да таварыша, які цярпліва стаяў над сцяной. – “Аняго ж, паставілі старастам”* [2, с.152].

Варта адзначыць, што ў аповесці “Сотнікаў” Васіль Быкаў шырока выкарыстоўвае канструкцыі з паўторам, размяшчаючы іх як у межах дзвюх (радзей – больш) рэплік розных персанажаў, так і ў рэпліцы аднаго героя. Сінтаксічныя адзінкі першага тыпу ўласцівы дыялогам, звязаным нярэдка з запытаннем, і таму найбольш часта назіраюцца паўторы ў рэпліках, што аформленыя як:

а) пыталны сказ – апавядальны сказ як адказ на пытанне з паўторам дзейніка: *“Мабыць, правільна. Там лес”. – “А дарога?” – “Тут недзе і дарога”* [2, с.167]. Мае месца і паўтор выказніка, прычым варта заўважыць, што ў рэпліцы-адказе герой Васіля Быкава не ўжывае традыцыйныя сцвярдзальныя ці адмоўныя часціцы так ці не: *“Вельмі баліць?” – “Баліць”, - буркнуў, мабыць, каб адчапіцца ад яго [Рыбака. – А.М.], напарнік* [2, с.180]; *“Ах, не ведаеце? Можжа гэта не вы ноччу стралялі?” – “Мы не стралялі”* [2, с.209];

б) пыталныя сказы (нярэдка з пэўнай трансфармацыяй другой рэплікі, калі робіцца акцэнт на адной словаформе): *“У арміі службыў?” – “У якой арміі?”* [2, с.209];

в) апавядальны сказ – пыталны сказ як перапытванне. Прычым гэта можа быць як абсалютны паўтор аднаго слова (напрыклад: *“Камандзір атрада? Ну, гэты... Дубавы”. – “Дубавы?” - чамусьці здзівіўся следчы, і Рыбак працягла паглядзеў яму ў вочы* [2, с.231]), так і ў трансфарміраваным выглядзе (напрыклад: *“А дык жа каторыя людскія – не хацелі [быць старастай. - А.М.], а нялюдскіх людзі баяліся”*.- “А яго [Пётру Качана. - А.М.] не баяцца?” [2, с.161]).

Паўторы ў рэпліках аднаго героя больш рэдкія, прычым яны тут, як правіла, не капіравальныя паўтарэнні, а канструкцыі, аформленыя Васілём Быкавым спецыфічна і па-мастацку ўдала ў межах розных сказаў. Напрыклад, у рэпліцы Дзёмчыхі, якая незадаволена з’яўленнем у сваёй хаце параненага Сотнікава і Рыбака, за кошт паўтору словафомы **не страшна** ў іранічным значэнні перадаюцца распач і страх гераіні за дзяцей: *- Ну канешне! -*

зазлавала жанчына. - Вам усё **не страшна**. І страляюць у вас – **не страшна**. І што маці гора – **не страшна**. Нічога **не страшна**. А нам...[2, с.200].

З пункту гледжання сінтаксічнай характарыстыкі ў аповесці “Сотнікаў” у межах адной рэплікі герояў пераважаюць паўторы галоўных членаў сказа. Сярод іх сустракаюцца паўторы дзейніка, выражанага агульным назойнікам. Напрыклад, у рэпліцы “**Мамка, мамка ідзе! - раптам радасна завішчала дзятва за перагародкай, і ён** [Сотнікаў. – А.М.] **убачыў на сцежцы жанчыну, якая хуценька бегла да хаты**” [2, с.197] за кошт паўтору перадаецца радасць дзяцей Дзёмчыхі, якая вымушана была пакінуць іх, каб зарабіць на харчы.

Паўтор выказніка ў рэпліках герояў Васіля Быкава звычайна выступае ў функцыі выдзяляльна-акцэнтнай і служыць для падкрэслівання, выдзялення семантычна важнага для паведамлення моўнага элемента. Як правіла, у гэтай функцыі выступаюць структуры з удакладняльнымі кампанентамі пры паўторным выказніку, які стаіць у пачатку фразы. Напрыклад, убачыўшы праз акно сваёй хаты, куды прыйшлі Сотнікаў з Рыбаком, немцаў, спужаная Дзёмчыха вымаўляе: – **Ідуць! Трое сюды ідуць!** [2, с.202], і менавіта паўтор дазваляе чытачу больш глыбока зразумець пачуцці жанчыны. За кошт паўтору таксама перадаюцца, напрыклад, загад (*Але менавіта ў той час сані спыніліся, некалькі галасоў хрыпла і сіпата закрывалі наўздагон: - **Стой! Стой, страляць будзем! Стой!*** [2, с.169]), радасць (*Кулі густа прашывалі голле, з усіх бакоў на яго [Сотнікава. – А.М.] сыпала ігліцай, але ён шыбаваў наўпрост як мага далей і праз кожную секунду з радасным жахам цвердзіў сабе: «**Жыў!**», «**Жыў!**»* [2, с.194]) і іншыя пачуцці. Мае месца паўтор выказніка і ў канструкцыі-адказе, якая належыць адной і той жа асобе. Напрыклад: *Следчы борздзенька ўскочыў за сталом, локцямі смыкнуў угору – мусіць, велікаватыя ў паясніцы штаны.*

- *Не вінавата! А вас прымала? На гарышча хавала? Што, думаеш, **не знала**, каго хавала? Добра **знала!*** [2, с.234] ; –*Так, што ж... Што ж цяпер **зробіш?** - пытаўся ў кагось Пётра і сам сабе адказваў: - Нічога **не зробіш*** [2, с.252].

Паўторы даданных членаў сказа ў аповесці “Сотнікаў” больш рэдкія. Так, акалічнасць-паўтор у рэпліцы аднаго героя фігуруе пераважна у клічных (першы сказ) і пабуджальных (другі сказ) сінтаксічных адзінках як эмацыянальная рэакцыя на сітуацыю. Так, убачыўшы паліцаю каля хаты, спалоханая Дзёмчыха загадвае Сотнікаву і Рыбаку хавацца, і пісьменнік перадае гэта рэплікамі з выкарыстаннем прыёму паўтору: *Дзёмчыха, мусіць, таксама зразумела гэта і трывожным шэптам загаманіла: - **На гарышча! Лезце на гарышча!*** [2, с.202]. Паўтор дапаўненняў, хоць і рэдкі ў аповесці, вызначаецца тым, што мае месца ў перадачы рэплік герояў праз прамую і няўласна-простую мову. Напрыклад, следчы ў час допыту пытаецца ў Сотнікава: “*А да лясінаўскага **старасты** вы таксама зайшлі выпадкам?*” І далей адразу ідзе няўласна-простая мова героя: *Ага, во як! Значыць, ужо дазналіся і **пра старасту?*** [2, с.221].

Відавочна, што лексічны паўтор у аповесці Васіля Быкава выступае адным з прыёмаў узмацнення эмацыянальнай выразнасці маўлення, выдзялення семантычна важнага кампанента і адносіцца да фігур павелічэння аб'ёму выказвання. Сярод такіх фігур у "Сотнікаве" найбольш пашырана сінтаксічная анафара – паўтор у пачатку сказаў (ці прэдыкатыўных частак): *Тады трэба знайсці важкія факты, такія, каб зацікавіць паліцыю; бо калі тая вырашыць, што ўсё ясна, тады ўжо трымаць іх не стане. Тады ім канец* [2, с.227].

Частым у аповесці выступае паўтор кампанентаў у канцы сказаў – эпіфара. Такая фігура мае месца пераважна ў няўласна-простай мове персанажаў для ўзмацнення сэнсавага выдзялення пэўнай словаформы: *Яму [Сотнікаву. – А.М.] рабілася надта дрэнна, але неяк трэба было трываць. Цяпер трэба было толькі адно: трываць* [2, с.210].

Пашыраным у аповесці "Сотнікаў" з'яўляецца і анадыпложіс – экспрэсіўная фігура, у якой канец аднаго сказа паўтараецца ў пачатку другога. У аўтарскай мове дадзеная фігура дазваляе перадаць не толькі дынамічныя дзеянні персанажа, звязаныя з пэўным аб'ектам, але і даць апісальную характарыстыку апошняму. Напрыклад: *Зразумеўшы, што не памыляецца, Рыбак напуголасу вылаяўся і амаль падбегаў адолеў некалькі крокаў, пакуль збоч ад дарогі не ўбачыў плот. Плот быў на месцы, хоць і паламаны, без верхніх жардзін; некалькі пар пахілых, перавязаных лязінаю калоў коса тырчала з зямлі* [2, с.137–138].

Такім чынам, для мастацкага вырашэння задумы ў аповесці "Сотнікаў" Васіль Быкаў своеасабліва і часта ўключае канструкцыі з лексічным паўторам членаў сказа і простых сказаў. Такія паўторы служаць для перадачы шматлікіх семантычных і суб'ектыўна-мадальных значэнняў.

Літаратура

1. Бугаёў, Д. Васіль Быкаў: Нарыс жыцця і творчасці. Для сярэд. і ст. шк. узросту / Д.Бугаёў. – Мінск: Нар.асвета, 1987. – 207 с.

2. Быкаў, В. Збор твораў. У 4-х т. Т.2. Аповесці / В.Быкаў. – Мінск: Маст. літ., 1981. – 447 с., 4 л.іл.